

Андрій Ішин,

канд. іст. наук, докторант Таврійського національного
університету ім. В. І. Вернадського

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ КРИМСЬКОЇ НАДЗВИЧАЙНОЇ КОМІСІЇ ЯК ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті аналізується широке коло архівних джерел, які дають змогу істотно доповнити існуючі уявлення щодо розвитку суспільно-політичного конфлікту в Криму після формального завершення громадянської війни.

Ключові слова: документи Кримської надзвичайної комісії, збройний повстанський рух, підпільні організації.

Після ліквідації зовнішніх фронтів громадянської війни (листопад 1920 р.) у різних регіонах Радянської Республіки тривав запеклий опір політиці, що проводилася військово-партійним режимом РКП (б). Цей опір являв реальну загрозу для самого існування більшовицького режиму. У науково-дослідній літературі велика увага приділялася розгляду проявів надзвичайно складного соціально-політичного процесу на Правобережжі і Лівобережжі України, у Центральній Росії, Сибіру, Середній Азії, а також у ряді інших регіонів. При цьому питання, пов'язані з гострим суспільним конфліктом у Криму, який був одним із ключових осередків опору більшовизму, залишилися недостатньо вивченими.

Проте всебічне дослідження сукупності цих питань може принципово вплинути на поглиблення існуючих уявлень як про заключний етап громадянської війни, так і про його реальні наслідки для історії Криму. У свою чергу, достовірна реконструкція подій на півострові початку 1920-х років украї важлива для активізації багатьох в чому нового й більш масштабного осмислення соціально-політичних процесів, що відбувалися в межах Південної України тієї доби в цілому. Не підлягає сумніву та обставина, що об'єктивний, документально аргументований аналіз цієї проблематики відповідає одному з головних завдань сучасної історичної науки, а саме: розробити цілісну, вивершену концепцію післяреволюційного розвитку України, яка враховувала б різноманітні суспільно-політичні тенденції.

Архівні документи органів Кримської надзвичайної комісії (ВНК) – головного провідника політики диктатури більшовицької партії на Кримському півострові, які досить тривалий час залишалися закритими від широкого кола дослідників, дають величезне підґрунтя для всебічного нового осмислення цієї драматичної доби в розвитку нашого суспільства.

У зазначеному колі джерел слід виділити матеріали фонду 3361 (Всеукраїнська надзвичайна комісія у боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем і злочинством за посадою) Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), що подають цінні відомості про особливості організації органів НК, про діяльність антибільшовицьких організацій у Криму в 1921 р.

Зокрема, у справі № 10 (опис 1) – «Доповідна начальника таємно-оперативного управління та начальника особливого відділу ВУНДК про положення на Україні (липень 1921)» та справі № 18 (опис 1) – «Оперативно-інформаційні зведення про боротьбу з бандитизмом на Україні (13.05.1921–22.08.1921)» зазначеного фонду міститься інформація про потужну й небезпечну «врангелівську організацію», що діяла на узбережжі Чорного й Азовського морів. Особливу увагу привертає та обставина, що її підпільна мережа охопила не тільки Кримський півострів (Сімферополь, Севастополь), а й Бердянськ, Генічеськ, Мелітополь. Організація контролювала бойові «вільні загони». Нею було встановлено зв'язок із закордонним штабом барона Врангеля. За даними Мелітопольської повітової надзвичайної комісії, організація готувала повстання з метою захопити Мелітополь (у момент відсутності там військового гарнізону) і Бердянськ, ізолювати Крим, а потім і його взяти під свій контроль.

Без перебільшення, унікальні відомості про характер збройного повстанського руху в Криму в 1921 р. містять документи фонду 1 (Крымский обком РКП (б)) Державного архіву Автономної Республіки Крим (ДААРК). Зокрема, особливу значущість має справа № 69 (оп. 1) – «Доклады, отчеты, политсводки экспедиционных отрядов Особармии 4, КрымЧК по борьбе с бандитизмом». Вона містить численні оперативні матеріали кримських органів ВНК про діяльність різних антибільшовицьких організацій, що являли собою в 1921 р. найбільшу за весь «відбудовчий» період загрозу для більшовицької влади Криму. Крім того, у справі є велика інформація щодо заходів, прийнятих проти контрреволюції. Значення оперативних матеріалів, призначених, головним чином, для внутрішнього, закритого використання «військово-революційних» органів, важко переоцінити. Вірогідність інформації, що зосереджена в них, не викликає сумніву.

Серед матеріалів розглянутого фонду доцільно виділити також справу № 135 (оп. 1) – «Переписка с Крымской чрезвычайной комиссией и революционным трибуналом (оперативно-разведывательные сводки КрымЧК, протокол областного совещания коммунистов Госполитуправления Крыма)». Вона містить інформаційно-аналітичні відомості про економічну, політичну ситуацію в кримських округах, настрої населення, матеріальне становище співробітників КНК-КПУ, діяльність антибільшовицької організації Хаджі-Мікова.

У матеріалах фонду Р-1188 (Крымский революционный комитет) ДААРК містяться надзвичайно важливі дані про сваволю, що чинилася багатьма носіями владних повноважень у «воєнно-комуністичний» час, про повстанський антибільшовицький рух «біло-зелених» і дії махновців, про «першотравневу» амністію, про відносини між різними органами влади, що боролися з антибільшовицькими виступами, про особливості роботи кримських органів НК, систему заручників, чисельний склад міліції Криму та її заходи в боротьбі зі збройною контрреволюцією, участь загонів Червоної Армії в ліквідації «політичного бандитизму».

Справа № 1 з фонду Р-1881 (Симферопольская городская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и преступлениями по должности) (оп. 1) ДААРК – «Выписки из протоколов заседаний коллегий по рассмотрению дел на лиц, служивших в Белой армии, обвиняемых в спекуляции и других преступлениях» – має винятково важливе значення для дослідження питань із принципів судочинства в кримських органах ВНК, про склад судової колегії центрального органу НК на півострові, а також про деякі прояви боротьби з більшовизмом у 1921р.

Зазначене коло джерел суттєво доповнюється, без перебільшення, унікальними документами з Архіву Головного управління Служби безпеки України в АР Крим. Численні протоколи засідань органів НК свідчать, що тривалий час смертні вироки виносилися «Троїкою НК» за відсутністю обвинувачуваних і навіть їх представників, домінував т. зв. «класовий підхід» та принцип «революційної доцільності». По суті вказані «Протоколи» є беззаперечним прикладом практичної реалізації керівництвом більшовицької партії механізму позасудових репресій, кривавим передвістям рокових 30-х...

«Годовой отчет Крымской чрезвычайной комиссии за 1921 год», що зберігається в Архіві Головного управління СБУ в Криму (ф. 1, оп. 1), виділяється особливою значущістю. Він містить важливі, раніше недоступні для дослідника відомості з історії створення і діяльності органів НК у Криму, розвитку збройного антибільшовицького руху в 1921 р., огляд економічної і загальнополітичної ситуації. Необхідно

зауважити, що «Годовой отчет...» не є цілісним за змістом, а складається переважно з блоків інформації, які характером нагадують оперативні зведення за окремі проміжки часу, а це вимагає від дослідників особливо скрупульозного й виваженого ставлення до його вивчення. Один з дуже цінних документів для вивчення «післяреволюційної» історії Кримського півострова, що міститься в цьому річному звіті, а саме Наказ № 1 «Гимчасового Правителя Росії» Михайла Діонісьєва, який очолював потужну антибільшовицьку організацію в Криму в 1921 р., див. у Додатку.

Таким чином, розглянуте коло архівних джерел має багатоплановий, багатоаспектний характер та дає можливість дослідникові істотно збагатити й доповнити існуючі в літературі уявлення щодо розвитку Кримського регіону на початку 1920-х років, розширити хронологічні рамки громадянської війни.

Додаток

(Подається мовою оригіналу)

«Наказ № 1 Временного Правителя России Михаила Дионисьева.

Три с половиной года лжесоветской власти. Россия, некогда могущественная и богатая, превратилась почти в пустыню. Три с половиной года захватчики власти евреи с одним русским Лениным мучают и терзают Россию и народ. Небывалое братоубийство, смертность, эпидемии, голод и холод. Возмутительный красный террор почти над одним русским населением под маской рабоче-крестьянской диктатуры. Принудительный труд без надлежащей оплаты и питания рабочих – неслыханное рабство в истории и издевательства над личностью человека. Отделение детей от родителей, жен от мужей, поругание религии, грабеж под видом реквизиций среди белого дня с улыбкой на устах или угрозой подвалами – издевательства над русским населением. Свобода слова и печати окончательно исчезли. Крестьяне вместо получения давно желанной земли получили реквизицию своего производства и один пуд зерна на душу в месяц. Рабочие и их жены вместо восьмичасового рабочего дня мобилизованы и посылаются на принудительные работы без надлежащей оплаты, за один или два фунта хлеба. Мужья приходят домой и застают вместо прежнего уюта и тепла хаос, холод и голод.

Солдаты и матросы, дравшиеся за свободу и распущенные по домам, застают вместо родных и знакомых – кресты на могилах, вместо скота и животных – одни оглоданные кости и, убедившись, что лженародные комиссары в течение трех с половиной лет обманывали армию и народ,

заставляли убивать и грабить только русских людей, многие из них не выдержали такого позора и покончили жизнь самоубийством.

В такую тяжелую годину я, Михаил Дионисьев, внимая просьбам и мольбам истерзанного российского народа, приняв власть для установления прав и порядка на развалинах России, посему до созыва народного Российского Учредительного собрания объявляю себя Временным Правителем и объявляю намеченные параграфы программы. Примечание: во встречающихся словах «российский и русский народ» нужно считать: русских, мусульман и прочие национальности, за исключением евреев, которых не считать даже русскими подданными.

§ 1-й

Отмена смертной казни. Амнистия всем преступникам, как уголовным, так и государственным особой правительственной комиссией.

§ 2-й

Не подвергать не только суду, но и никаким преследованиям русских коммунистов. Коммунисты евреи будут предаваться суду и высылаться за пределы России.

Примечание: преданию суду и смертной казни подлежат: Троцкий (он же Бронштейн), Ленин, остальные лжесоветские комиссары, лица, подписывавшие смертные приговоры, и командный состав Красной армии, который после выпуска сего наказа будет отдавать приказания стрелять по моей армии.

§ 3-й

Моей армии именоваться Всероссийской Народной Армией и носить форму дореволюционного времени, добавив в этой форме Солнце, окружив его сверху до половины радугой, и носить таковое добавление на левом рукаве ниже локтя. Национальный флаг бывший трехцветный, нашив посередине Солнце и радугу, снизу терновый венок, под венком косу и молот, посередине циркуль и треугольник.

Примечание: старая русская форма отменена захватчиками власти лжесоветскими комиссарами-евреями, которых я и народ не признает, новую же форму установит Временное Народное Правительство.

§ 4-й

Все лица обоего пола должны будут записаться в соответствующие по труду профессиональные союзы, которые и изберут Временное Народное Правительство.

Примечание: назначением военного министра и всякого рода назначениями по военному ведомству ведаю я.

§ 5-й

Земельный вопрос решат выборные делегаты от хлебопашцев совместно с Временным Народным Правительством при обязательном участии 50% делегатов от хлебопашцев-бедняков. Нахожу, что этот вопрос правильно, мирно и толково решат сами хлебопашцы в контакте с Временным Народным Правительством.

§ 6-й

Все фабрики, заводы, мельницы, рудники и прочие предприятия, принадлежащие русским подданным и принадлежащие одному лицу, считаются собственностью этого лица. Все трудящиеся на таких предприятиях считаются акционерами труда. Оплата труда как самого предпринимателя, так и акционеров труда вырабатывается комиссией, выбираемой акционерами труда своего предприятия. Всем акционерам труда будет отпускатся земля за счет государства в личную собственность мерой от 200 до 500 квадратных сажень на предмет устройства городков, и особо для каждого такого городка будут отведены участки для постройки культурно-просветительных и религиозных зданий и потребительских обществ.

§ 7-й

Все предприятия еврейские и акционерные «бумажные» переходят в собственность государства для передачи в распоряжение акционеров труда с отпуском земли по § 6.

§ 8-й

Все предприятия, упомянутые в §§ 6 и 7, принадлежащие иностранным подданным, считаются их собственностью с оплатой труда не ниже среднего заработка акционера труда аналогичного предприятия.

§ 9-й

Торговля свободная. Торговля, ведущаяся одним лицом или одним семейством без участия наемных родственников или посторонних лиц, считается собственностью. Торговля, производимая с помощью постороннего наемного труда, считается акционерным предприятием с применением § 6 сего наказа.

§ 10-й

Для тружеников городов будут отобраны дома от лиц, имеющих более одного дома, и будут переданы в личную собственность труженикам, не имущим собственности. Гостиницы и рестораны переходят в собственность государства для передачи акционерам труда.

§ 11-й

Среди народа наблюдается к евреям ненависть, злоба, кровавое мщение за обман, разрушение России и гонение религии захватчиками власти – Троцким и его сподвижниками. Войскам приказываю не допускать кровавой мести и расхищения их имущества. До окончательного решения еврейского вопроса Временным Народным Правительством евреям воспрещается: быть членами профессиональных союзов, акционерами труда, служить в казенных и общественных учреждениях, [они] не могут быть допущены к поставкам в государственные учреждения и не могут быть избраны во Временное Народное Правительство.

§ 12-й

Партизанским отрядам, находящимся в лесах, горах и степях, объединиться и строго придерживаться настоящего наказа. Начальником моего штаба назначаю П.П. Шишкина, коему немедленно вступить в переговоры с генералом Врангелем о перевозке всех войск, убывших за границу, под его покровительством. Войскам еврея Троцкого, защищающим исключительно интересы евреев в ущерб всем российским жителям, разойтись по домам для записи в профессиональные союзы, которые должны участвовать в выборах Временного Народного Правительства, а некоторая часть войск будет призвана к действительной защите Временного Народного Правительства и интересов российского народа.

Подлинное подписал: Михаил Дионисьев.

С подлинным верно: Начальник Штаба П.П. Шишкин» [Годовой отчет Крымской чрезвычайной комиссии за 1921 год, стовп. 35-40].